

PETER ZAJAC

Közép-Európa

1

Az utóbbi években a Visegrádi Négyekkel kapcsolatban valamiféle politikai és újságírói divat lett Közép-Európa létének megkérdőjelezése. Pedig elég megnézni a cseh történész, Otto Urban Csehszlovákia történetét feldolgozó munkájában a XIII–XV. századi Cseh, illetve Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia 1526-tól 1918-ig tartó fejlődésének történelmi térképét, hogy tudatosítsuk, a mai Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Ausztria, Szlovénia, Horvátország, részben Olaszország és Románia, sőt (fennállásának bizonyos időszakban) Litvánia, Lettország és Észtország is azonos történelmi terület.

2

A Přemyslek, Luxemburgok, Árpádok, Anjouk, Piastok, Jagellók, Habsburgok viszálykodásainak tárgya az a terület volt, amelyet ma Közép-Európának vagy Közép-Kelet-Európának nevezünk. Csak mélyre ható történelmi vizsgálódás teheti nyilvánvalóvá e térség történelmi létketését, amely három tényezőre vezethető vissza.

Az első közülük az egyes államalakulatok magjának kialakulása, amit egyszerűbben a nemzeti államok létrejöttének is nevezhetünk, ez a folyamat a XIX. századtól a mai napig tart. A napóleoni háborúkat követően kezdtek a Habsburg Birodalom térségét Közép-Európának nevezni, és ez az elnevezés némileg ingadozó jelentésben és különféle összefüggésekben máig használatos.

A második tényező a fent említett államalakulatok belső magjának megannyi terjeszkedési kísérlete, ami az egyes uralkodóházak közötti háborúkhöz, majd a Přemyslek, Luxemburgok és Jagellók időszakos közép-európai uralmához vezetett egészen a Habsburg-ház közel négyszáz évig tartó hegemoniájáig. Ezeket a dinasztiákat nyugodtan nevezhetjük visszamenőlegesen közép-európaiaknak.

Harmadik tényezőnek a közép-európai dinasztikus hatalmak egész Európára kiterjedő hatalmi törekvéseit tekinthetjük, illetve ezen államok részvételi szándékát Európa politikai egyensúlyának megteremtésében. Az említett folyamat a Római Birodalom, a német területek, majd Németország, az Osztrák Császárság, Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Oroszország, a

Balkán és az Oszmán Birodalom erővonalai mentén játszódott le. A napóleoni háborúktól a második világháború végéig Közép-Európa a Németország és Oroszország közé eső terület hatalmi szempontú megjelölése is volt.

3

A liberalizálódó XIX. század végén a soknemzetiségű Közép-Európa, de mindenekelőtt a Habsburg Birodalom kötőanyagát a zsidók alkották. Valamennyi közép-európai nemzettől eltérő fenoménnek számítottak, és éppen azáltal, hogy mindenütt előfordultak, közös tényezővé váltak. A nemzetállamok 1918-as kialakulása után aztán egyszeriben idegen elemnek kezdték őket tekinteni, és likvidálásuk véget vetett a művelt polgári Közép-Európáról szőtt álomnak.

4

A Közép-Európa hatalmi integrációjára irányuló, többkevesebb sikerrel járó ezeréves próbálkozások paradox eredménye a XX. század dezintegrálódó politikai térsége és apró nemzetállamok keletkezése lett, amit Bibó István a kisépek nyomorúságának nevezett.

5

Kísérjük meg e nyomorúságot az egyszerűség kedvéért a hatalom szempontjából megközelíteni, tehát abból a szempontból, hogy a közép-európai kisépek etnikai heterogenitásuk miatt nem képesek megőrizni belső stabilitásukat és kifelé megvédeni a szuverenitásukat. Egyszerűen azért, mert a huszadik század az újra meg újra felerősödő nacionalizációs törekvések ellenére a politika globalizációjának és a nemcsak európai, hanem világméretű regionalizációnak az ideje. A kis közép-európai államok ennek a tendenciának nem tudnak megfelelni, ezért bukásra vannak ítélve. Kísérleteik a két háború között, a második világháború alatt, de 1945 után is sorra csődöt mondtak. Bebizonyosodott, hogy a kis nemzetállamok sem önállóan, sem az erősebb országok vagy tömörülések támogatásával nem képesek biztosítani stabilitásukat. Franciaország és Anglia garanciája azért bizonyult kevésnek, a kisantant létrehozására tett kísérlet pedig azért bukott meg, mert ha-

tástalanok voltak a szankciók. Németország nagyhatalmi törekvéseinek az egyeduralmi gondolkodás praktikai vetettek véget, amelyeket az ország lehetőségeit meghaladó likvidációs terjeszkedési kísérletek jellemeztek. Ettől eltérő, de valamelyest mégis hasonló okok, az állami irányítású gazdaság hosszú távú sikertelensége és a jogtiprások miatt a Szovjetunió sem szavatolhatta a kis államok függetlenségét.

6

A közép-európai föderáció modellje, amelyet Milan Hodža próbált felvázolni, nem valósulhatott meg, és bizonyára nem is fog megvalósulni, két okból azonban mai szemmel nézve is érdekes. Elsősorban azért, mert világosan és egyértelműen bebizonyítja, hogy Közép-Európa problémái nem oldhatók meg sem az egyes országok, sem a köztük fennálló viszonyok szintjén. Hodža úgy vélte, egy tágabb közösségre, egy közép-európai szövetségre van szükség. Ma már, úgy látszik, ennél is kiterjedtebb, nyugat-európai, nagyobb történelmi távlatban pedig össz-európai közösségben kell gondolkodnunk.

A másik figyelemre méltó szempont a megoldás módja: a föderáció. Milan Hodža a két háború közti Csehszlovákia negatív tapasztalataiból kiindulva belátta, hogy az aszimmetrikus megoldások kudarcra vannak ítélve. A gyakorlatban ez leginkább a szlovák önállósodási kísérletek kudarcát jelentette. Milan Hodža javaslata két pilléren nyugszik: a közigazgatás decentralizációján alapuló regionalizáción és a föderatív államberendezésen.

E két utóbbi megoldási javaslat, a csehszlovák állam-szövetség felbomlása ellenére, az európai integrációs törekvésekkel összefüggésben válik újra időszerűvé.

Belpolitikai szempontból elsősorban a kisebbségekhez való viszony érdemel figyelmet, amint erre Martin Bursis német történész is rámutat. A szerző a szimmetrikus megoldásoknak, azaz a regionális irányítás és az önkormányzati rendszer optimalizálásának híve, szemben az aszimmetrikus autonóm megoldással, amelynek esetében a kitüntetett régiók jogi helyzete kiegyensúlyozatlansághoz és feszültségekhez vezet.

Államközi viszonylatban a nemzeti államok kölcsönös kapcsolatáról van szó, vagyis arról, hogy európai integrációjuk laza szövetségben, ún. konföderációban, illetve államszövetségben valósuljon-e meg, vagy olyan szövetségben, amelyben az egyes államok lemondanak szuverenitásuk egy részéről a magasabb, esetünkben az európai közösség javára.

Ki kell azonban mondani, hogy végleges megoldás nem létezik, mert mindegyik magában hordozza a belső feszültségek kialakulásának veszélyét. A konföderá-

ció azért tűnik előnyösnek, mert államok szövetségét hozza létre, a történelem során azonban nem vált be, mert rendkívül nehéz és nagy körültekintést igénylő egyeztetési folyamattal jár. A föderáció vagy államszövetség a tagországok közti szerződés alapján jön létre, ezért az előbbinél hatékonyabb és rugalmasabb, viszont erőteljes szövetségellenes regionális és helyi ellenérdekeltségeket okozhat. Ahol működik, minden problematikussága ellenére megvalósítható, régóta bevált megoldás.

7

A század végén a legtöbb közép-európai állam – Lengyelország, Csehország, Ausztria, Magyarország – homogenizációs törekvéseinek eredményeképpen, a közép-európai zsidóság szinte teljes fölszámolása és az asszimilációra hajlamos nemzeti kisebbségek beolvastása vagy kiszorítása után alapjában véve homogén nemzetállammá vált, de mindegyikben él napjainkban is néhány, ha nem is számottevő, kisebbség – Közép-Európa kulcsfontosságú kérdése tehát továbbra is az, hogyan kezelhető az etnikai sokféleség egyrészt az egyes országokon belül, másrészt a térség néhány országa között.

8

A megoldás historizáló szemlélete (az eredetből következő történelmi legitimitáció keresése), amely a XIX. században a nemzetállamok létrehozásának ideológiai alapja volt, ma inkább „történelmi megrekedéshez”, semmint reális megoldáshoz vezethet. Tibor Pichler szlovák filozófus véleménye szerint a XXI. század problémáit nem lehet a XIX. század etnikai meghatározottságú államainak szintjén megoldani, csakis a mai polgári demokráciák szintjén. Nézetem szerint a mai német–cseh, illetve román–magyar kapcsolatokról szóló viták is e felé az új irány felé haladnak, és ez alól a szemléletváltás alól Szlovákia sem vonhatja ki magát

9

A közép-európai kérdés a huszadik században két vitát is gerjesztett. Az első magáról az elnevezésről folyt (Mitteleuropa–Ostmitteleuropa–Zwischeneuropa–Zentraleuropa), és a németek problémája húzódott meg mögötte, ezért közép-európai kiterjesztése nem bizonyult eredményesnek: Németország nem vált az Oroszország és Nyugat-Európa közé eső terület vezető hatalmává. A második világháborút követően maga is problémái szövetségi típusú belpolitikai rendezésén, nemzetközi szinten pedig európai integrációján fáradozik.

A Habsburgok Közép-Európája sem lett Európa központi hatalmává, talán éppen ezért vált szükségessé, hogy magasabb, európai szinten keressük a megoldást, még ha ez a folyamat nehezen leküzdhető és folyamatosan újratermelő problémákkal jár is.

A második világháború következménye Közép-Európa szovjetizációja lett, az, amit Bibó István a közép-euró-

pai kisépek nyomorúságának nevez, Szűcs Jenő pedig a hibrid jelzővel illet.

10

A második, Közép-Európáról folyó vita a nyolcvanas években bontakozott ki, és két egymástól összefüggő vonatkozása is van. Az első, értékközpontú megközelítés Milan Kunderától származik, aki Közép-Európát közös értékrendű térségnek nevezte, de vele azonos véleményen van Konrád György is, aki Közép-Európa közös szellemiségéről beszélt. A második geopolitikai jellegű megközelítés, és arra irányul, hogy „elmozdítsa” Közép-Európát a Szovjetunió hatalmi szférájából. A vita, amely Milan Kundera és Milan Šimečka között zajlott, arról szól, hogy a Szovjetunió – ma már ismét Oroszország – Európához tartozónak tekintendő-e vagy sem.

11

1989 után a nacionalizmus feleledésének következményeként térségünkön valamiféle szellemi másnaposság lett úrrá, aminek következtében a fürdővízzel együtt kis hűján a gyermeket is kiöntöttük. Egyesek Közép-Európa megszűnéséről kezdtek beszélni, mert a kérdést úgy tették fel: Európa vagy Közép-Európa? Márpedig ez véleményem szerint hamis alternatíva. Hiszen éppen fordítva áll a dolog: a közép-európai országok és kultúrájuk számára éppen az Európai Unióban nő majd meg a közép-európai régió jelentősége, ahogy Skandinávia, a Benelux-térség vagy a Mediterráneum regionális jelentősége is növekvőben van.

12

A vita másik része a nyugat-európai térségben zajlik, és praktikus okokra vezethető vissza. Európa fejlődésének útja ugyanis nem az

összeurópai biztonsági rendszer területi növelésén múlik, hanem a rendszer néhány közép-európai állammal történő fokozatos kibővítésén. A kérdés csak az, milyen mértékben és milyen formában vonható be ebbe a folyamatba Oroszország.

13

Közép-Európa elemi érdeke napjainkban az, hogy országai párhuzamosan, azonos irányban fejlődjenek, mert csak ez biztosíthatja a térség belső stabilitását és békés gyarapodását. Az eltérő vagy ellentétes irányú fejlődés, amelynek óhatatlan velejárója a lemaradás és felzárkózás, amint az Szlovákia, Horvátország, de még inkább Szerbia esetében tapasztalható, súlyos veszélyeket rejt magában: nemcsak azt, hogy csökken az egyes államok belső stabilitása, hanem azt is, hogy ez az instabilitás áterjed az egész térségre. Szlovákia e tekintetben azért kulcsfontosságú, mert Közép-Európa mondhatni kellős közepén potenciális stabilitást veszélyeztető tényezőként van jelen, és így az egész térség fejlődésére kedvezőtlen hatással lehet.

A „bridzsizmus” veszélye ugyanis, amely a háború utáni beneői Csehszlovákia fatálisan téves, alibista elképzelésének koncepciójára épül, és amelynek lényege, hogy Szlovákia a híd szerepét tölti be Kelet és Nyugat között, abban rejlik, hogy elfedi a Szlovákia révén Közép-Európába ékelődő orosz érdekeket.

Csak Közép-Európa egyenletes fejlődése képes a gyakorlatban, nem a szép álmok, hanem a realpolitika szintjén, megvalósítani a nyolcvanas évek közép-európai szellemi elitjének elképzelését: az európai civilizáció térségén és Európa civilizációs folyamatain belül egy közép-európai kulturális régió megeremelését.

Földes Piroska fordítása

Peter Zajac (1946., Pozsony) az elmúlt évtizedek szlovák kulturális életének ismert személyisége, irodalomkritikus, műfordító, publicista és esszéíró. Tanulmányait 1963–1968 között végezte a pozsonyi Komenský Egyetem szlovák–német szakán, s az itt szerzett ismereteket a tübingeni egyetemen egészítette ki, ahol 1967–1968 folyamán germanisztikát tanult. Pályafutása kezdeti szakaszában egy napilap szerkesztőségében dolgozott, majd a nyitrai pedagógiai főiskola tanára volt, 1981-től pedig az Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák Irodalmi Intézetének a tudományos munkatársaként tevékenykedik; 1990–1998 között ő állt az intézet élén. Írásai elsősorban irodalmi-irodalomtudományi lapokban láttak napvilágot, de publicistaként a társadalomban zajló folyamatok, a politikai események is gyakran megihletik. Közéleti érdeklődését jól mutatja, hogy 1998–2001 között a Szlovák Nemzeti Tanács – a parlament – képviselője volt. Tudományos munkáira a posztmodern filozófiája és a dekonstrukció elmélete gyakorolt számottevő hatást. Eddig megjelent kötetei: *Interpretácia umeleckého textu* (A művészi szöveg értelmezése, 1981; társszerző); *Tvorivosť literatúry* (Alkotóerő az irodalomban, 1990); *Auf den Taubenfüßchen der Literatur* (Az irodalom kicsi galamb lábain, 1996); *Sen o krajine* (Álom az országról, 1996); *Krajina bez sna* (Ország álom nélkül, 2004). Számos német szerző, köztük J. W. Goethe, Bertolt Brecht és Gottfried Benn műveit fordította szlovákra és *Wie Laub von einem Baum* (Mint lomb a fáról) címmel sajtó alá rendezte a kortárs szlovák elbeszélők 1994-ben kiadott német nyelvű antológiáját. 2002-ben jelent meg a Kalligram Kiadónál magyar nyelven a *Másnapos ország* című tanulmánykötete. Az itt közölt írás is ebből való.

G. K. L

Peter Zajacot 2001-ben a Magyar Köztársaság elnöke a szlovák és a magyar nemzet megbékélése és harmonikus együttélése érdekében végzett közéleti tevékenységéért a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével tüntette ki.